

Received: 17.12.2021
Accepted: 17.02.2022
Published: 31.03.2022

Roczniki Administracji i Prawa
Annals of The Administration and Law
2022, XX, z. 1: s. 183-197
ISSN: 1644-9126
DOI: 10.5604/01.3001.0015.9102
<https://rocznikiadministracjiiprawa.publisherspanel.com>

Jan Kil*
Nr ORCID: 0000-0001-7026-1669

SĄDOWNICTWO SĘDZIÓW PRZYSIĘGLYCH JAKO FORMA UDZIAŁU CZYNNIKA SPOŁECZNEGO W PROCESIE KARNYM (CZĘŚĆ II)

JUROR JURISDICTION AS A FORM OF PARTICIPATION OF THE SOCIAL FACTOR IN CRIMINAL PROCESS (PART II)

Streszczenie: Artykuł poświęcono problematyce sądownictwa sędziów przysięgłych w sprawach karnych. W drugiej części opracowania omówiono sądy przysięgłych występujące na przestrzeni wieków we francuskim procesie karnym. Analizie poddano także proces recepcji instytucji sądów przysięgłych w historycznym rozwoju prawa karnego procesowego, jak również przedstawiono problematykę sądownictwa sędziów przysięgłych w tradycji polskiego wymiaru sprawiedliwości. W opracowaniu omówiono ponadto wady i zalety sądownictwa sędziów przysięgłych oraz podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy model sądownictwa sędziów przysięgłych należy ocenić jako trafną – z punktu widzenia prakseologicznego i aksjologicznego – formę udziału czynnika społecznego w procesie karnym.

Słowa kluczowe: proces karny, udział czynnika społecznego w orzekaniu, sędziowie niezawodowi, przysięgli, francuski proces karny, skład sądu

Summary: The article is devoted to the problems of juror jurisdiction in criminal matters. The second part of the study discusses assize courts throughout history in French criminal process. The analysis covers also the reception process of the institution of assize courts in the historical development of criminal procedural law. The problems of juror jurisdiction are also presented in the context of Polish traditions of justice. The study discusses advantages and disadvantages of juror jurisdiction and attempts to answer the question if the juror

---

* dr, profesor w Instytucie Nauk Prawnych Wyższej Szkoły Humanitas, adwokat. Źródła finansowania publikacji: Wyższa Szkoła Humanitas; e-mail: kil.jan1991@gmail.com

jurisdiction model should be considered a correct – from praxeological and axiological perspective – form of participation of the social factor in criminal process.

Keywords: criminal process, participation of the social factor in adjudication, lay judges, jurors, French criminal process, court composition

SĄDY PRZYSIĘGLYCH WE FRANCUSKIM PROCESIE KARNYM

W feudalnej Francji sądownictwo oparte było na podziale stanowym. Obok sądów biskupich, sprawujących wymiar sprawiedliwości nad duchownymi, funkcjonowały miejskie sądy równych oraz sądy panów feudalnych, których zastępował *bailis* (*prevots*). Francuski wymiar sprawiedliwości stopniowo ewoluował w kierunku rozszerzania kompetencji sądów królewskich, jednoosobowych lub kolegialnych (parlamentów), co korespondowało ze zjawiskiem rozpowszechniania się w tym państwie od połowy XV wieku zasad procesu inkwizycyjnego.

W wyniku Wielkiej Rewolucji Francuskiej doszło do zniesienia dotychczas obowiązującego systemu instytucjonalnego, na którym opierało się państwo francuskie. W wymiarze sprawiedliwości zmiany wiązały się z wprowadzeniem procesu skargowego oraz sądownictwa sędziów przysięgłych, wzorowanego na modelu angielskim¹. Składy mieszane, złożone z czynnika zawodowego i społecznego, były charakterystyczne zarówno dla sądownictwa zwyczajnego, jak również dla powoływanych w tamtym czasie nadzwyczajnych trybunałów rewolucyjnych. Dla przykładu – Trybunał rewolucyjny w Paryżu, utworzony dekretem Konwentu z 10 marca 1793 r. (zreformowany dekretem z 10 czerwca 1794 r.), składał się z pięciu sędziów (w wydaniu wyroku musiało uczestniczyć co najmniej trzech) i ławy przysięgłych. W pierwszej fazie rewolucji struktura sądownictwa powiązana była z nowym podziałem administracyjnym państwa francuskiego na gminy, kantony, dystrykty oraz departamenty. W każdej gminie drobne przestępstwa rozpoznawały sądy policji miejskiej, złożone z trzech urzędników miejskich. Przestępstwa większej wagi rozpoznawały sądy policyjne usytuowane w miastach powiatowych, złożone z sędziego pokoju i dwóch ławników, a następnie sądy policji poprawczej, procedujące w składzie: sędzia zawodowy jako przewodniczący i dwóch sędziów pokoju. Na szczeblu dystryktu funkcjonował sąd karny właściwy w sprawach o najcięższe przestępstwa. Jako instancję odwoławczą powołano sąd karny w głównym mieście departamentu. Sądownictwo rewolucyjne opierało się na systemie dwóch ław przysięgłych, z których jedna decydowała o skierowaniu sprawy do sądu karnego, a druga wyrokowała w sprawie. Wstępne badanie oskarżenia pod względem podstaw faktycznych należało do sędziego pokoju i siedmioosobowej „małej” ławy, której sędzia

¹ D.R. Kelley, *Men of Law and the French Revolution*, [w:] *Politics, Ideology and the Law in Early Modern Europe. Essays in honor of J.H.M. Salmon*, ed. A.E. Bakos, New York 1994, s. 127 i n.

pokoju przewodniczył jako dyrektor. Obrady były tajne, a do oskarżenia wystarczała większość pięciu spośród ośmiu oddanych głosów. Członków ławy wybierał losowo dyrektor z listy trzydziestu obywateli, sporządzanej w oparciu o cenzus materialny, co trzy miesiące na szczeblu dzielnicy. Oskarżenie było wnoszone do sądu „wielkiej” ławy przysięgłych. Do wydania wyroku skazującego wymagana była większość dziesięciu głosów dwunastoosobowej ławy.

W czasach napoleońskich, recypowany na gruncie prawa francuskiego angielski wzorzec sądownictwa, uległ istotnej modyfikacji. Napoleon zniósł „małą” ławę, działającą w charakterze jury oskarżającego. Prowadzenie postępowania przygotowawczego powierzone zostało sędziemu śledczemu, natomiast o oskarżeniu decydowała izba oskarżeń sądu apelacyjnego złożona z sędziów zawodowych. Przejściowo funkcjonowały w czasach napoleońskich sądy pomocnicze, zastępujące sądy karne, złożone z sędziów, ławy przysięgłych i prokuratora. W miejsce trybunałów departamentalnych Napoleon wprowadził trybunały apelacyjne². Ostatecznie w czasach napoleońskich model procesu mieszanego wprowadzony został w *code d'instruction criminelle* z 1808 r., który wraz z ustawą o ustroju sądów z 20 kwietnia 1810 r. stworzył wzorzec nowożytnego procesu mieszanego³. Model ten, po nieznacznych modyfikacjach, przeprowadzonych w latach 70. i 80. XIX wieku, przetrwał we Francji do czasów współczesnych.

Francuski model ustrojowo-procesowy wyodrębniał postępowanie w sprawach o wykroczenia, w których właściwy był sąd policji prostej (*tribunaux de simple police*), z orzekającym jednoosobowo sędzią pokoju (*juge de paix*). Dodatkowo wprowadzono sąd bliskości (*jurisdiction de proximité*) w składzie jednego sędziego dla czterech kategorii wykroczeń. Występki poddane były w pierwszej instancji orzecznictwu kolegialnych i zawodowych sądów policji poprawczej (*tribunaux de police correctionnelle*), procedujących w składzie trzech sędziów zawodowych. Na poziomie departamentu utworzono sąd karny, rozpoznający sprawy o zbrodnie, jako sąd przysięgłych (*cour d'assises*), o dwuistym składzie. Rozprawę prowadził trybunał, złożony z prezesa i dwóch asesorów. Ława przysięgłych pierwotnie złożona była z dwunastu przysięgłych, losowanych z listy obywateli posiadających kwalifikacje do pełnienia funkcji przysięgłego. Funkcje ławy i sędziów zawodowych były początkowo rozdzielone. Oderwanie wydawanego przez ławę orzeczenia o faktach od dokonywanej przez trybunał kwalifikacji prawnej czynu w granicach ustalonego przez jurorów stanu faktycznego sprawy stanowiło pewną wadę systemową sądów przysięgłych we Francji⁴. Przedstawiony rozdział funkcji judykacyjnych jawił się jako sztuczny, gdyż pojęcie winy stanowi pojęcie prawne, a nie faktyczne, w związku z czym orzeczenie o winie zawierało każdorazowo ocenę prawną zachowania sprawcy. Z kolei na etapie wymierzania kary sąd ocenia w pewnym zakresie stan fak-

² I. Jaworski, *Historia ustroju państw zachodnio-europejskich. Francja, Anglia, Niemcy*, Wilno 1931, s. 119-120.

³ D.R. Kelley, *Men of Law and the French Revolution...*, s. 143 i n.

⁴ S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1959, s. 34.

tyczny sprawy, który wpływa z natury rzeczy na wymiar sankcji. Z tych też względów, od momentu wejścia w życie ustawy z 25 listopada 1941 r., o winie i karze orzeka cały sąd przysięgłych. W wyniku wskazanej nowelizacji prowadzenie rozprawy powierzone zostało wyłącznej kompetencji zawodowego trybunału, który po zakończeniu postępowania dowodowego udaje się na wspólną naradę i głosowanie z sędziami przysięgłymi⁵.

We francuskim modelu procesu karnego sprawa karna, po przeprowadzeniu przez sędziego śledczego obligatoryjnego śledztwa wstępnego, przekazywana jest do sądu przysięgłych lub innego sądu właściwego, przez izbę oskarżeń (*chambre d'accusation*), usytuowaną przy sądzie apelacyjnym. Skargę publiczną oraz ewentualnie środki odwoławcze wnosi i popiera przed sądem prokurator. Dyrektor ławy przysięgłych posiada szeroki zakres władzy dyskrecjonalnej w toku postępowania dowodowego. Przysięgli nie są skrzepowani legalną teorią dowodową. Wyroki ławy zapadają większością głosów, która ewoluowała od bezwzględnej do zwykłej. Od wyroków sądów przysięgłych przez długi czas nie przysługiwała ani apelacja, ani kasacja. Apelację od wyroków sądów przysięgłych wprowadzono bowiem dopiero ustawą z 15 czerwca 2000 r. Obecnie sądy apelacyjne orzekają w drugiej instancji w składzie zawodowym, z wyjątkiem apelacyjnego sądu przysięgłych, rozpoznającego odwołania od orzeczeń sądów przysięgłych pierwszej instancji⁶. Od czasu reform z lat 1941-1945 stale ograniczano liczbę jurorów tworzących ławę. Do końca 2011 r. skład sądu przysięgłych w pierwszej instancji wynosił dziewięciu jurorów, a w postępowaniu odwoławczym – dwunastu. Od 2012 r. liczba jurorów w pierwszej instancji wynosi sześć osób, a w postępowaniu odwoławczym – dziewięć⁷.

Przysięgłym może być co do zasady obywatel francuski, któremu przysługują pełne prawa polityczne, obywatelskie oraz rodzinne, który posiada umiejętność czytania i pisania po francusku, i który nie należy do kategorii osób zwolnionych z mocy prawa z pełnienia funkcji przysięgłego. Jurorzy są losowani z listy przysięgłych, sporządzanej corocznie, w każdym departamencie, na podstawie list wyborców, przygotowywanych przez organ administracji. Sporządzana jest również dodatkowa lista zastępców przysięgłych. Do każdej sprawy losowana jest lista podstawowa piętnastu przysięgłych i dziesięciu zastępców. Oskarżony może wnieść o wyłączenie czterech, a prokurator – trzech przysięgłych (w postępowaniu odwoławczym odpowiednio pięciu i czterech przysięgłych), co skutkuje losowaniem dodatkowych jurorów. Jurorzy mają obowiązek uczestniczyć w rozprawie pod groźbą kary finansowej. Zwolnienie całkowite lub częściowe od udziału w sesji możliwe jest m.in. ze względu na wiek (ukończone 70 lat) lub chorobę⁸.

⁵ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 112 i n.

⁶ https://e-justice.europa.eu/content_ordinary_courts-18-fr-pl.do?member=1 [dostęp: 1.04.2021].

⁷ Art. 13 ust. I-IX, art. 14-15 LOI no 2011-939 du aout 2011 sur la participation des citoyens au fonctionnement de la justice penale et le jugement des mineurs (1) <https://www.legifrance.gouv.fr/af-fichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000024456769&dateTexte=&categorieLien=id> [dostęp: 1.04.2021].

⁸ Art. 240, 241, 243, 244, 248, 250, 255-267, 288 I n., 296, 297, 298 du *code de procedure penale*

Na skutek krytyki francuskiego systemu sądownictwa, mającej miejsce na przełomie XX i XXI wieku, ustawą z 23 marca 2019 r. wdrożony został eksperymentalny program reformy wymiaru sprawiedliwości, przewidziany na lata 2018–2022, w ramach którego wprowadzono w siedmiu departamentach sądy karne, w których orzekać mają wyłącznie sędziowie zawodowi⁹. Wskazana reforma wywołała spore kontrowersje. Jej zwolennicy powoływali się na konieczność zwiększenia szybkości i sprawności postępowania; przeciwnicy zwracali uwagę na skutek w postaci odseparowania wymiaru sprawiedliwości od społeczeństwa francuskiego.

We Francji dyskusja nad sądownictwem sędziów przysięgłych pozostaje w dalszym ciągu żywa. Obrónczy sądów przysięgłych wskazują na niezależność ławy od wpływów politycznych, jak również podkreślają wzmacnianie więzi między społeczeństwem a wymiarem sprawiedliwości. Sądy przysięgłych mają ponadto realizować prawo obywatela do udziału w wymiarze sprawiedliwości. Sądy przysięgłych mogą także stanowić remedium na wady *stricte* zawodowego sądownictwa, takie jak rutyna, hermetyzacja środowiskowa, korporacjonizm, izolacjonizm społeczny czy też oderwanie od realiów społecznych. Oponenty sądów przysięgłych podnoszą z kolei, że przy obecnym poziomie złożoności systemu prawnego prawo staje się dziedziną wiedzy wysoce specjalistyczną, a nawet hermetyczną; staje się ono dostępne i zrozumiałe jedynie dla wąskiego grona specjalistów, *ergo*, jego należyte stosowanie przez czynnik społeczny nie jest możliwe¹⁰. Przeciwnicy sądów przysięgłych podnoszą także, że przysięgli poddawani są oficjalnie bądź podprogowo manipulacji procesowej. Jedną grupę nacisku stanowią prawnicy zawodowi, czyli uczestniczący w postępowaniu prokuratorzy, adwokaci i sędziowie. Z drugiej strony pozostają oni pod wpływem mediów. Badania wpływu mediów na decyzje sądów potwierdziły, że wyższe sankcje orzekały sądy bezpośrednio po informacjach na temat różnych faktów kryminalnych. Wpływ ten został zaobserwowany w tych sądach, w których występował czynnik nieprofesjonalny i w sądach o składzie mieszanym. Nie stwierdzono go natomiast w sądach o składzie wyłącznie zawodowym¹¹.

Jak wynika z przeprowadzonych powyżej rozważań, francuskie sądownictwo przysięgłych przeszło znamiennej ewolucję. W czasach rewolucji francuskiej wdrożona została szeroka kontrola społeczna nad wymiarem sprawiedliwości, zwłaszcza w sprawach karnych. Sądownictwo przysięgłych stanowiło w tym okresie reakcję na wady absolutystycznego sądownictwa *ancien regime'u*. Na dalszym etapie rozwojowym wystąpiły tendencje do stopniowego ograniczania udziału przysięgłych w postępowaniu karnym. Napoleoński model procesu karnego oparty był już tylko na jednej ławie przysięgłych, występującej w departamentalnych sądach karnych,

⁹ <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000038261612&dateTexte=&categorieLien=id>; [dostęp: 1.04.2021], <https://www.france24.com/fr/20190905-france-justice-cour-criminelle-caen--crimes-jour-experimentation>; [dostęp: 1.04.2021].

¹⁰ R. Kmiecik, R. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2009, s. 116.

¹¹ A. Ouss, A. Phillippe, *L'impact des medias sur les decisions de justice*, Institut des Politiques Publiques 2016, No. 22.

która funkcjonowała obok sędziów zawodowych i wyrokowała o winie oskarżonego. Utrwalony w czasach napoleońskich ustrój sądów ulegał stopniowej modernizacji w XX wieku. Przyjęty kierunek zmian wyznaczało w szczególności: połączenie ławy i trybunału w jeden skład orzekający, wprowadzenie apelacji do sądu przysięgłych wyższej instancji, ograniczanie liczby przysięgłych w składach ławy, eliminacja jurorów z sądów specjalnych. W konsekwencji wprowadzonych zmian można, jak się wydaje, wyrazić pogląd, że francuskie sądy przysięgłych w sprawach karnych nabrały obecnie charakteru *sui generis* sądów ławniczych.

WYBRANE PROBLEMY RECEPCJI INSTYTUCJI SĄDÓW PRZYSIĘGŁYCH W UJĘCIU HISTORYCZNOPRAWNYM I KOMPARATYSTYCZNYM

Model angielskiego sądownictwa przysięgłych, począwszy od XII wieku, podlegał stopniowemu wdrażaniu na całym obszarze Wysp Brytyjskich. Model ten, oprócz Zjednoczonego Królestwa, przyjęty został w Irlandii (w której rozpoznanie przy udziale przysięgłych oskarżenia o ciężkie przestępstwa stanowi prawo zagwarantowane konstytucyjnie¹²) oraz w Szkocji. W systemie szkockim *petit jury* składa się obecnie z 15 przysięgłych, a wyrok skazujący musi zostać wydany większością co najmniej 8 głosów. Ława przysięgłych rozpoznaje sprawy o ciężkie przestępstwa. Odwołania w sprawach karnych i postępowania w przedmiocie najcięższych przestępstw należą do właściwości High Court of Justiciary¹³.

Na początku czasów nowożytnych angielski model sądownictwa sędziów przysięgłych stał się rozwiązaniem recypowanym w innych systemach prawnych. Przyczyny recepcji, co do zasady, były dwojakie. Po pierwsze, system sądownictwa przysięgłych rozprzestrzenił się wraz z postępującą kolonizacją brytyjską¹⁴. System *common law* wraz z ławą przysięgłych szczególnie silnie utrwalił się w koloniach amerykańskich, które po uzyskaniu niepodległości przejęły zastaną kulturę prawną¹⁵. W XIX i XX wieku, w związku ze zmianą globalnej sytuacji politycznej, ukształtował się model sądownictwa anglo-amerykańskiego, który następnie przejmowany był przez nowo powstające państwa, takie jak Republika Liberii. Drugim źródłem recepcji angielskiego systemu sądów przysięgłych była filozofia oświeceniowa i rozprzestrzenianie się idei rewolucji francuskiej. Na gruncie społecznych i politycznych postulatów głoszonych przez rewolucjonistów francuskich gloryfikowano zasady angielskiego ustroju i wymiaru sprawiedliwości. Recepcja modelu angielsko-francuskiego nasiliła się podczas Wiosny Ludów i widocz-

¹² https://e-justice.europa.eu/content_judicial_systems_in_member_states-16-ie-pl.do?member=1 [dostęp: 1.04.2021].

¹³ <https://www.scotcourts.gov.uk> [dostęp: 1.04.2021].

¹⁴ A. Alschuler, A.G. Deiss, *A Brief History of the Criminal Jury in the United States*, 61 University of Chicago Law Review 1994, No. 867, s. 867-928.

¹⁵ A. Bryk, *Konstytucjonalizm. Od starożytnego Izraela do liberalnego konstytucjonalizmu amerykańskiego*, Kraków 2013, s. 464-465.

na była w reformach procedury karnej przeprowadzanych w kolejnych dziesięcioleciach w licznych państwach europejskich¹⁶. Wpływ modelu francuskiego zaznaczył się szczególnie silnie w prawie niemieckim, gdzie sądy przysięgłych zostały przewidziane w *Strafprozessordnung* z 1871 r. Sąd przysięgłych orzekał o winie, natomiast sąd zawodowy złożony z trzech sędziów zawodowych – o karze¹⁷. Warto jednak odnotować, że na skutek *Emminger Reform* z 1924 r.¹⁸ krytykowane niemieckie sądy przysięgłych uległy tak daleko idącej zmianie, że w istocie przekształciły się w sądy ławnicze.

SĄDOWNICTWO PRZYSIĘGLYCH W TRADYCJI POLSKIEGO WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

Na ziemiach polskich pod zaborami obowiązywały procedury karne oparte na zasadzie śledczej, co wzmacniało udział władzy publicznej w wymiarze sprawiedliwości. Warunki polityczne i społeczne nie sprzyjały inkorporowaniu modelu sądów przysięgłych na ziemiach zaboru rosyjskiego ani w oparciu o francuską procedurę karną z 1808 r., ani w jego klasycznej wersji angielskiej, zgodnie z ponawianymi projektami z czasów Królestwa Polskiego¹⁹. W drugiej połowie XIX wieku na teren ziem zaboru rosyjskiego rozciągnięte zostały zasady procesu mieszanego, wzorowane na przepisach rosyjskiej ustawy o postępowaniu karnym z 1864 r. W przypadku cięższych przestępstw przewidziana była w niej właściwość sądów przysięgłych²⁰. Ustawa obowiązywała na terenach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, ale nie weszła w życie na obszarze Królestwa Polskiego²¹. W zaborze pruskim i austriackim sytuacja uległa zmianie dopiero w ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku. W 1879 r. ziemie zaboru pruskiego objęte zostały reżimem niemieckiego kodeksu postępowania karnego z 1877 r. Wprowadzony tym samym został model sądów przysięgłych, wzorowany na francuskiej kodyfikacji z 1808 r. Podobne procesy zachodziły w drugiej połowie XIX wieku na ziemiach polskich, znajdujących się pod panowaniem austriackim, gdzie instytucja sądów przysięgłych wprowadzona została do procesu karnego wraz z austriacką kodyfikacją prawa karnego procesowego z 1873 r.²²

¹⁶ E. Borkowska-Bagieńska, B. Lesiński, *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 2004, s. 223.

¹⁷ C. Roxin, B. Schünemann, *Strafverfahrensrecht*, München 2009, s. 32 i n.

¹⁸ T. Vormbaum, *Die Lex Emminger vom 4. Januar 1924: Vorgesichte, Inhalt und Auswirkungen*, Berlin 1988, s. 43 i n.

¹⁹ W. Daszkiewicz, *Próby reform procesu karnego w Królestwie Polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1956, z. 1, s. 210 i n.

²⁰ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2003, s. 233.

²¹ A. Grudzińska, *Koncepcja systemu sądów przysięgłych do 1918 roku w myśli Aleksandra Mogilnickiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia”. Sectio G 2012, Vol. LIX, No. 2, s. 19-20.

²² K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 350 i n.

Po odzyskaniu przez Polską niepodległości w 1918 r. konstytucja marcowa²³ zawierała delegację ustawową do uregulowania organizacji, zakresu i sposobu działania sądów w drodze ustawowej (art. 75), stanowiąc równocześnie, że do orzekania o zbrodniach, zagrożonych cięższymi karami, i o przestępstwach politycznych będą powołane sądy przysięgłych. Właściwość, organizację i tryb postępowania sądów przysięgłych regulować miała ustawa (art. 83).

Funkcjonowanie sądów przysięgłych uregulowane zostało w 1928 r. mocą dwóch ustaw. Zgodnie z art. 20 Kpk z 1928 r.²⁴, do właściwości sądu okręgowego z udziałem przysięgłych należały sprawy o przestępstwa: zagrożone przez ustawę karą śmierci lub bezterminowego pozbawienia wolności, o przestępstwa, za które ustawa przewidywała, jako najniższy wymiar kary, karę dziesięciu lat pozbawienia wolności, o przestępstwa określone przez ustawę jako polityczne. Ustrój sądów przysięgłych regulowały z kolei przepisy Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 r.²⁵, zgodnie z którymi sąd przysięgłych składał się z: trybunału, w którym zasiadał przewodniczący oraz dwóch sędziów okręgowych i z dwunastoosobowej ławy przysięgłych (art. 24 § 1-3 pusp z 1928 r.). Listę przewodniczących i ich zastępców w okręgu sądowym sporządzał corocznie prezes sądu apelacyjnego, spośród sędziów okręgowych bądź sędziów apelacyjnych (art. 25 pusp z 1928 r.). Roki sądu przysięgłych odbywały się w siedzibie sądu okręgowego (art. 26 § 1 pusp z 1928 r.). Z uwagi na sytuację polityczną w Polsce na przełomie lat 20. i 30. XX wieku szerokie uprawnienia w stosunku do sądów przysięgłych nadane zostały Ministrowi Sprawiedliwości. Daleko idącym uprawnieniem egzekutywy była możliwość zawieszenia sądów przysięgłych w zakresie wszystkich przekazanych im spraw lub niektórych kategorii, na obszarze państwa lub określonych okręgów – na podstawie rozporządzenia rządu wydanego za zgodą Prezydenta RP. Uzasadnieniem zawieszenia sądów przysięgłych były względy ochrony porządku lub bezpieczeństwa publicznego. Z mocy prawa sądy przysięgłych ulegały zawieszeniu w przypadku wprowadzenia stanu wyjątkowego lub wojennego (art. 27 § 1-2 i art. 28 pusp z 1928 r.).

Przysięgłym mógł zostać wybrany mężczyzna między 30. a 70. rokiem życia, posiadający obywatelstwo polskie, rozumiejący po polsku, posiadający umiejętność czytania i pisania w języku polskim, korzystający z pełni praw obywatelskich oraz cywilnych, przynajmniej od 2 lat mający domicyl w gminie, z której miał być wybrany. Wyłączenie dotyczyło osób sprawujących funkcje lub zajmujących stanowiska: posła, senatora, czynnego zawodowo sędziego, prokuratora, urzędnika sądu lub prokuratury, komornika sądowego, czynnego zawodowo policjanta, wojskowego pozostającego w służbie czynnej, duchownego lub zakonnika, lekarza w miejscowości, w której praktykuje nie więcej niż dwóch

²³ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267).

²⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1928 r. Nr 33, poz. 313, z późn. zm.); dalej: Kpk z 1928 r.

²⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 1928 r. Nr 12, poz. 93, z późn. zm.); dalej: pusp z 1928 r.

lekarzy, aptekarza niemającego pomocników uprawnionych do wydawania lekarstw oraz sanitariusza szpitalnego (art. 214-217 pusp z 1928 r.). Udział w składzie ławy przysięgłych traktowany był przede wszystkim jako obowiązek obywatelski, dlatego przysięgli nie byli, co do zasady, wynagradzani, otrzymując jedynie diety, zwrot kosztów przejazdu oraz zwrot utraconego zarobku. Strony postępowania otrzymywały listę wybranych przysięgłych w terminie nie krótszym niż trzy dni przed rozpoczęciem roków. W przypadku stawienia się na roki mniej niż 18 przysięgłych, roki nie dochodziły do skutku, a w razie liczby przysięgłych nieprzekraczającej 24 osób, była ona odpowiednio uzupełniana. Obecni przysięgli składali pojedynczo przysięgę (art. 386-393 Kpk z 1928 r.).

Utworzenie ławy przysięgłych następowało po wywołaniu sprawy, a jeżeli planowano jej przebieg na czas dłuższy niż jeden dzień, przewodniczący mógł w drodze zarządzenia wyznaczyć jednego lub dwóch przysięgłych zapasowych. Podczas rozprawy przed sądem przysięgłych obecność oskarżonego była obligatoryjna. Przysięgły, jeżeli nie podlegał wyłączeniu z mocy prawa, mógł zostać wyłączony przez strony, którym przysługiwało prawo włączenia bez uzasadnienia połowę liczby przysięgłych, przewyższającą liczbę niezbędną do utworzenia ławy. Z pozostałej grupy przysięgłych losowany był skład ławy (art. 393-404 Kpk z 1928 r.). Po zamknięciu przewodu sądowego trybunał przekazywał przysięgłym listę pytań, po czym następowała narada przysięgłych wraz z przewodniczącym, nieuczestniczącym w głosowaniu. Przysięgli wybierali ze swego grona zwierzchnika ławy, który kierował obradami. Narada i głosowanie były tajne, a przysięgli nie mogli ani opuszczać sali narad, ani nawiązywać z nikim kontaktu. W razie wątpliwości można było ponownie na sali rozpraw uzupełnić listę pytań lub wznowić przewod sądowy. Rozstrzygnięcie zapadało bezwzględną większością głosów, a parytet głosów skutkowało rozstrzygnięciem na korzyść oskarżonego. Uchwałę ławy odczytywał zwierzchnik, a w przypadku jej wadliwości trybunał kierował przysięgłych na ponowną naradę. Trybunał mógł również jednogłośnie uchylić uchwałę co do winy jako niesłuszną i przekazać sprawę do ponownego rozpoznania na nowych rokach. Na podstawie prawidłowo podjętej uchwały trybunał wydawał wyrok skazujący albo uniewinniający oskarżonego (art. 405-440 Kpk z 1928 r.).

Wzorowane na rozwiązaniach francuskich sądy przysięgłych oceniane były w polskim piśmiennictwie niejednolicie. Krytyka przyjętego modelu prezentowana była już podczas prac Komisji Kodyfikacyjnej. Wątpliwości dotyczyły między innymi uregulowania relacji między trybunałem a ławą, sposobu kwalifikowania kandydatów na przysięgłych i ich kompetencji, jak również problematyki wprowadzenia prawa materialnego zrozumiałego także dla przysięgłych²⁶. W 1938 r. polski ustawodawca zdecydował się na zniesienie instytucji sędziów przysięgłych²⁷.

²⁶ B. Wisznicki, *Sądy przysięgłych*, „Palestra” 1927, nr 6, s. 244-248.

²⁷ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zniesieniu instytucji sądów przysięgłych i sędziów pokoju (Dz.U. z 1938 r. Nr 24, poz. 213).

KONKLUZJE

Anglo-amerykański model sądownictwa przysięgłych, paralelnie do postępującej idei demokratyzacji społeczeństwa oraz rozwoju ochrony prawnej praw politycznych i wolności jednostki, stał się na przestrzeni wieków dominującym modelem organizacji sądownictwa w sprawach karnych. Sytuacja ta uległa pewnej zmianie po II wojnie światowej. Wpłynął na to zarówno proces dekolonizacji, jak również krytyka sądownictwa przysięgłych i związany z nią wzrost popularności sądów ławniczych, jako rozwiązania pośredniego między sądownictwem przysięgłych a składami *stricte* profesjonalnymi²⁸.

Na kontynencie europejskim sądy przysięgłych występują we Francji, jednak ulegają stopniowo likwidacji ze względu na zachodzące w tym kraju zmiany polityczne. W państwach kontynentalnych zasadniczo przyjmowany jest mieszany, zawodowo-ławniczy model sądownictwa, który wyparł z organizacji wymiaru sprawiedliwości sądy przysięgłych²⁹. Aktualnie rola sądów przysięgłych została znacząco ograniczona także na obszarze państw Wspólnoty Brytyjskiej. W wyniku reform przeprowadzonych w Wielkiej Brytanii na początku XX wieku, przyjęte zostało francuskie rozwiązanie w postaci jednej ławy wyrokującej w sprawach karnych. Od początku XXI wieku można mówić, jak się wydaje, o marginalizacji znaczenia sądów przysięgłych w Wielkiej Brytanii. W wielu dawnych koloniach brytyjskich również nastąpiło odejście od systemu sądów przysięgłych (Indie, Republika Południowej Afryki)³⁰. Co ciekawe, przeciwną tendencję można zaobserwować w Federacji Rosyjskiej. Sądy przysięgłych w niektórych regionach Rosji powołano już w 1993 r. Na podstawie ustawy federalnej z 2004 r. wprowadzono je w pozostałych regionach kraju. Tryb postępowania przed sądami przysięgłych regulowany jest przepisami R. XII federacyjnego postępowania karnego z 2005 r. i uchwałą Plenum Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej. Do ich właściwości należą sprawy o najcięższe przestępstwa. Pomimo niskiego poparcia społecznego obserwowany jest rozwój sądownictwa sędziów przysięgłych w Federacji Rosyjskiej, m.in. ze względu na wysoką stabilność orzecznictwa³¹.

Na tradycyjnym modelu angielskiego sądownictwa przysięgłych oparte jest natomiast w dalszym ciągu prawo amerykańskie. Sądownictwo przysięgłych należy do kanonu amerykańskiego procesu karnego, tym niemniej poddawane jest ono współcześnie coraz częstszej krytyce zarówno w doktrynie, jak i wśród przedstawicieli środowisk kulturotwórczych. Podnoszony jest w tym zakresie argument bra-

²⁸ J. Turek, *Ławnik – sędzia – przysięgły*, „Monitor Prawniczy” 2009, nr 24, s. 1322.

²⁹ A. Adamski i in., *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2007, s. 202 i n.

³⁰ <https://www.bjs.gov/content/pub/ascii/WFBCJIND.TXT> [dostęp: 1.04.2021].

³¹ D. Sołodow, *Reformy procesu karnego w Rosji. Zarys historyczno-prawny*, Łomża 2015, s. 100-106.

ku realizacji podstawowego celu procesu karnego, czyli ochrony osoby niewinnej w granicach racjonalnych kosztów procesowych³². Wskazuje się również, że model sądownictwa przysięgłych koncentruje uwagę na kwestiach formalno-proceduralnych, a nie na dążeniu do ustalenia prawdy materialnej³³. Przysięgłym zarzucane jest coraz częściej emocjonalne podejście do oceny materiału dowodowego. Podnoszone są również argumenty niereprezentatywności składu jurorów i brak realnego wpływu na przebieg procesu, zdominowanego przez profesjonalistów. Stanowisko negatywne wobec sądownictwa przysięgłych wyrażają w szczególności środowiska prawnicze i egzekutywa. Z punktu widzenia współczesnego utilitaryzmu procesowego racjonalny charakter tych uwag można odnieść przede wszystkim do konstrukcji *grand jury*, która w obliczu obecnych zjawisk demograficznych, urbanistycznych, kulturowych i społecznych utraciła pierwotnie przypisywane jej funkcje. Inna jest natomiast pozycja ustrojowa i procesowa *petit jury*, stąd krytyka jej funkcjonowania nie ma aż tak szerokiego zasięgu i obejmuje inny zakres problemowy. Małej ławie przysięgłych przypisywana jest odpowiedzialność za przewlekłość postępowań sądowych oraz wysokie koszty wymiaru sprawiedliwości. Sądy przysięgłych są również krytkowane w kontekście posiadania szerokiego zakresu całkowicie dyskrecjonalnej władzy judykacyjnej. Może ona implikować, przy braku wiedzy prawniczej jurorów, stochastyczność werdyktu ławy przysięgłych. Jurorom, poza niekompetencją, zarzucane jest również upolitycznienie. W efekcie podejmowanej krytyki następuje deprecjacja roli *petit jury*³⁴.

Pomimo krytyki i pewnej marginalizacji funkcjonowania ławy przysięgłych w sądownictwie anglo-amerykańskim nie można tracić z pola widzenia istotnej roli, jaką odegrała ona w historycznym rozwoju prawa karnego procesowego. W ujęciu historycznym, na angielskim wzorcu sądownictwa przysięgłych opierały się dwie wielkie reformy ustroju sądów i procedury karnej. Pierwszy przełom wiązał się z ukształtowaniem angielskiego systemu dwóch ław przysięgłych między XI a XIV wiekiem. W wyniku omawianego procesu nastąpiła instytucjonalizacja udziału czynnika społecznego

³² G.C. Thomas, *The Supreme Court on Trial. How the American Justice System Sacrifices Innocent Defendants*, Ann Arbor 2008, s. 45 i n. 117 i n.

³³ W doktrynie anglosaskiej wskazuje się, że brak realizacji prawdy materialnej w procesie karnym wynika również z szerokiego zakresu wykorzystywania porozumień konsensualnych. Można przy tej okazji wskazać chociażby poglądy M. McConville'a, który stwierdził, że ustalenia faktyczne dokonywane konsensualnie dalekie są od prawdy oraz podkreślał, iż tam gdzie dochodzi do wykorzystania trybów konsensualnych, fakty nie interesują ani sędziego, ani oskarżyciela, ani obrońcę, co powoduje, że konsensualizm tak naprawdę faktami pogardza. Powyższe uwagi poczynione zostały przede wszystkim na tle anglosaskiej instytucji *plea bargaining*. Zob. szerzej: M. McConville, *The Victims of Plea Bargaining*, [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Prof. Stanisława Waltosia*, red. J. Czapska i in., Warszawa 2000, s. 524-531.

³⁴ Przeciwnie zdanie w stosunku do głosów elitarystycznej krytyki wyraziła Sandra D. Jordan, która postuluje wzmocnienie pozycji przysięgłych i przez to sanację demokratycznego aspektu wymiaru sprawiedliwości. Zob. S.D. Jordan, *The Criminal Trial Jury. Erosion of Jury Power*, "The Social Justice Law Review" 2002, Vol. 5.

w państwowym wymiarze sprawiedliwości. Doszło wówczas do rewolucyjnego przekształcenia postępowania dowodowego w kierunku ukształtowania nowożytnych środków dowodowych, które zastąpiły wczesnośredniowieczne *ordalia*. Kolejny przełom nastąpił w XVII i XVIII wieku, a wiązał się z przemianami ukierunkowanymi na budowę nowoczesnego państwa prawa. System sądownictwa przysięgłych zaczął od tej pory stanowić jeden z podstawowych filarów ochrony praw jednostki w procesie karnym. Sądy przysięgłych poczęły odgrywać nową rolę ustrojową i stały się w epoce nowożytnej istotnym instrumentem kontroli społecznej nad przebiegiem procesu karnego. Pełniły równocześnie istotną funkcję w zakresie aktywizacji polityczno-społecznej obywateli oraz edukacji prawnej społeczeństwa³⁵.

Współcześnie można zidentyfikować kolejną fazę reform sądownictwa przysięgłych, którą zapoczątkowały przemiany zachodzące w XX wieku. Powszechne odwołanie od koncepcji wielkiej ławy przysięgłych stanowiło przejaw rozszerzania zasady śledczej oraz wzmocnienia pozycji państwa w postępowaniu karnym na etapie przedprocesowym. Równoległe nasilały się tendencje do znacznego ograniczania zasięgu sądownictwa małej ławy przysięgłych oraz – koherentnie – rozszerzania udziału składów mieszanych (zawodowo-ławniczych) lub wyłącznie zawodowych w wymiarze sprawiedliwości. Powyższy proces może, jak się wydaje, stanowić przejaw szerszego zjawiska polityczno-prawnego, polegającego na wzmocnieniu kontroli państwa nad postępowaniami karnymi, kosztem kontroli społecznej.

Przedstawione w niniejszym opracowaniu rozważania prowadzą wnioskowi, że kształtowany model składów orzekających w procesie karnym pozostaje w bezpośredniej korelacji z zachodzącymi przemianami ustrojowo-politycznymi. Tam, gdzie ustroj polityczny ulega demokratyzacji, występuje tendencja do wzmocnienia udziału czynnika społecznego w składach orzekających. Ustrój autorytarny, z silnie scentralizowanym ośrodkiem władzy wykonawczej, dąży z kolei do ograniczenia czy wręcz eliminowania czynnika społecznego z procesu karnego, wprowadzając w jego miejsce sądownictwo wyłącznie zawodowe, podporządkowane aparatowi państwowemu.

Egzemplifikację opisanego zjawiska stanowi chociażby, przedstawiona w pierwszej części niniejszego opracowania, ewolucja rzymskiego procesu karnego³⁶. Jak wynika z przeprowadzonych rozważań, była ona ściśle sprzężona z przemianami ustrojowo-politycznymi zachodzącymi w państwie rzymskim³⁷. Kontrydiktoryjna forma postępowania karnego, z szerokim udziałem obywateli w składach orzekających, wprowadzana była w okresach demokratyzacji ustroju państwa rzymskiego, czego dowodzi zwłaszcza proces komicjalny oraz proces przed *questiones perpetuae* okresu Republiki. Z drugiej

³⁵ A. de Tocqueville, *Democracy in America*, New York 1994, s. 284.

³⁶ Zob. szerzej: J. Kil, *Ewolucja modelu rzymskiego procesu karnego*, [w:] *Aspekty społeczno-prawne rozwoju antycznego Rzymu*, tom III, red. O.E. Braniewicz, Toruń 2016, s. 149-168.

³⁷ Tak też M. Kuryłowicz (M. Kuryłowicz, *Prawo rzymskie: historia, tradycja, współczesność*, Lublin 2013, s. 48).

strony, inkwizycyjny model postępowania karnego, sprawowany przez urzędników cesarskich, związany był z autarchicznymi formami sprawowania władzy. Tutaj przykładem może być proces karny w okresie królestwa oraz *cognitio extra ordinem* okresu cesarstwa. O zasadności przedstawionych powyżej eksplikacji może świadczyć analiza procesu wypierania *questiones perpetuae* przez *cognitio extra ordinem*. Materia karna po obaleniu Republiki i wprowadzeniu pryncypatu stała się domeną princepsa, mającą wyrażać siłę jego władzy³⁸. W tym kontekście pozostawienie systemu *questiones perpetuae* nie pozwoliłoby cesarzom na realizację własnej polityki karnej³⁹. Rosnąca władza cesarzy rzymskich, osiągająca swe apogeum w okresie dominatu, przejawiała się w dynamicznie rozwijającym się *cognitio extra ordinem*. Wdrożenie *cognitio extra ordinem* otworzyło drogę do coraz to szerszej i bezpośredniej ingerencji cesarskiej w sferę wymiaru sprawiedliwości. Pozwoliło także przewyciężyć, szczególnie z punktu widzenia cesarza, mankament postępowania przed *questiones perpetuae*, a mianowicie sposób ustanawiania składów poszczególnych kolegiów sędziowskich, który wykluczał kontrolę władcy w tym zakresie⁴⁰. Podobnie system sztywno określony kar przewidzianych przez ustawy powołujące *questiones perpetuae* nie odpowiadał hermetyczną filozofią nowemu porządkowi społeczno-politycznemu wprowadzonemu w okresie cesarstwa, który charakteryzował się przemożnym wpływem cesarza na wszystkie sfery życia publicznego⁴¹. Z tych też względów w ramach *cognitio* wprowadzono dyskrejonalną władzę w zakresie kar sędziów – urzędników cesarskich⁴². Warto zwrócić w tym kontekście uwagę na eksponowanie okrucieństwa nowo wprowadzanych kar, takich jak ukrzyżowanie, spalenie żywcem, *damnatio ad bestias*⁴³.

Teza, że kolegialność orzekania w sprawach karnych, połączoną z zapewnieniem szerokiego udziału czynnika społecznego w składach sądu (w postaci czy to sędziów przysięgłych, czy to ławników, czy to sędziów pokoju), należy genetycznie wiązać z procesem demokratyzacji obowiązującego systemu ustrojowo-politycznego, znajduje również potwierdzenie w przedstawionej ewolucji modelu sądownictwa przysięgłych we Francji czy też Polsce.

Niezależnie od powyższego należy na zakończenie stwierdzić, że przedstawiona w niniejszym opracowaniu, stosunkowo powszechnie wyrażana krytyka modelu sądownictwa przysięgłych, jawi się jako przekonywująca. Nie sposób przy tym pominąć także, występującej współcześnie, globalnej tendencji do ograniczania udziału sądów przysięgłych w procesie karnym, czego najlepszą egzemplifikację stanowią przemiany zachodzące czy to w angielskiej, czy to francuskiej procedurze karnej.

³⁸ K. Amielańczyk, *Crimina Legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013, s. 81.

³⁹ A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010, s. 167.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ K. Amielańczyk, *Crimina Legitima...*, s. 53.

⁴² K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006, s. 180 i n.

⁴³ K. Amielańczyk, *Crimina Legitima...*, s. 59. Odnośnie do rzymskiego systemu sankcji karnych zob. szerzej: A. Jurewicz i in., *Rzymskie prawo publiczne. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2011, s. 350-354.

Powyższe okoliczności skłaniają do wyrażenia zapatrywania, że skład kolegialny, mieszany, o charakterze niejednolitym nie stanowi optymalnego sposobu inkorporacji czynnika społecznego do składów orzekających w sprawach karnych. Za lepszy model należy uznać model kolegialny, mieszany, jednakże o charakterze jednolitym, który wyraża się w koncepcji sądownictwa ławniczego⁴⁴.

Bibliografia

Adamski A. i in., *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2007.

Alschuler A., Deiss A.G., *A Brief History of the Criminal Jury in the United States*, 61 "University of Chicago Law Review" 1994, No. 867.

Amielańczyk K., *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.

Amielańczyk K., *Crimina Legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013.

Borkowska-Bagieńska E., Lesiński B., *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 2004.

Bryk A., *Konstytucjonalizm. Od starożytnego Izraela do liberalnego konstytucjonalizmu amerykańskiego*, Kraków 2013.

Daszkiewicz W., *Próby reform procesu karnego w Królestwie Polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1956, z. 1.

Dębiński A., Misztal-Konecka J., Wójcik M., *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010.

Grudzińska A., *Koncepcja systemu sądów przysięgłych do 1918 roku w myśli Aleksandra Mogilnickiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia”. Sectio G 2012, Vol. LIX, No. 2;

Jaworski I., *Historia ustroju państw zachodnio-europejskich. Francja, Anglia, Niemcy*, Wilno 1931.

Jordan S.D., *The Criminal Trial Jury. Erosion of Jury Power*, "The Social Justice Law Review" 2002, Vol. 5;

Jurewicz A. i in., *Rzymskie prawo publiczne: wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2011.

Kaczmarczyk M., *Czynnik społeczny w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2020.

Kelley D.R., *Men of Law and the French Revolution*, [w:] *Politics, Ideology and the Law in Early Modern Europe. Essays in honor of J.H.M. Salmon*, ed. A. E. Bakos, New York 1994;

Kil J., *Ewolucja modelu rzymskiego procesu karnego*, [w:] *Aspekty społeczno-prawne rozwoju antycznego Rzymu*, tom III, red. O.E. Braniewicz, Toruń 2016.

⁴⁴ Zob. szerzej: M. Kaczmarczyk, *Czynnik społeczny w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2020.

- Kmieciak R., Skrętowicz R., *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2009.
- Kuryłowicz M., *Prawo rzymskie: historia, tradycja, współczesność*, Lublin 2013.
- McConville M., *The Victims of Plea Bargaining*, [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Prof. Stanisława Waltosia*, red. J. Czapska i in., Warszawa 2000.
- Ouss A., Phillippe A., *L'impact des medias sur les decisions de justice*, Institut des Politiques Publiques 2016, No. 22.
- Roxin C., Schünemann B., *Strafverfahrensrecht*, München 2009.
- Sołodow D., *Reformy procesu karnego w Rosji. Zarys historyczno-prawny*, Łomża 2015.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2003.
- Śliwiński S., *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1959.
- Tocqueville de A., *Democracy in America*, New York 1994.
- Thomas G.C., *The Supreme Court on Trial. How the American Justice System Sacrifices Innocent Defendants*, Ann Arbor 2008.
- Turek J., *Ławnik – sędzia – przysięgły*, „Monitor Prawniczy” 2009, nr 24.
- Vormbaum T., *Die Lex Emminger vom 4. Januar 1924: Vorgesichte, Inhalt und Auswirungen*, Berlin 1988.
- Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009.
- Wisznicki B., *Sądy przysięgłych*, „Palestra” 1927, nr 6.